

## ВІХИ КОДИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

*М.І. Хавронюк,  
професор кафедри кримінального  
та кримінального процесуального права  
Національного університету  
«Києво-Могилянська академія»*

Наведений нижче огляд історії кодифікації українського кримінального законодавства не претендує на вичерпність: загалом ця історія потребує ґрунтовної уваги науковців, які могли б продовжити і поглибити дослідження, проведені у свій час В.К. Грищуком<sup>1</sup>, М.І. Колосом<sup>2</sup>, Є.В. Погореловим<sup>3</sup>, Ткачем А.П.<sup>4</sup> та ін. Можливо, у наш час українські та зарубіжні архіви можуть надати нові можливості для наукових відкриттів.

Проте, існують визнані історичні факти, які і лежать в основі нашого огляду. Для визначення етапності кодифікації ми скористалися періодизацією історії кримінального законодавства, виробленою М.І. Колосом у його названій вище праці.

Нагадаємо також, що кримінальне право і законодавство України протягом багатьох століть формувалось та удосконалювалось як одна із течій в руслі європейського кримінального права і законодавства. Основні тенденції його розвитку цілком збігаються з тенденціями розвитку права держав континентальної Європи, маючи одне «материнське» право для всіх – римське, основою якого, у свою чергу, було християнське канонічне право.

Кримінальне право розвивалось у багатьох напрямках.

Поступово воно було відділене від моралі, релігії і канонічного права за принципом «Гріхами відає церква, злочинами – держава», виокремилось у спеціальну галузь права. Спочатку злочин, як будь-яка неправда, аморальний вчинок і гріх, що вимагає спокути, зливалися в одне, пізніше, хоча і почали відрізнятися, але каралися одночасно, нарешті були остаточно відділені одне від

<sup>1</sup> Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. К. Грищук ; Київськ. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1992. – 50 с.

<sup>2</sup> Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок ХХІ століття) : [монографія : у 2 т.] / Колос М. І. ; Нац. ун-т "Остроз. акад.". – К. ; Острог, 2011. – Т. 1. – 448 с.; Т. 2 – 640 с.

<sup>3</sup> Погорелов Є. В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень» / Є. В. Погорелов ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 18 с.

<sup>4</sup> Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К. : Видавництво Київського ун-ту, 1968. – 170 с.

одного («Богу – Богово, кесарю – кесарево»). Усе це відповідало тенденціям щодо зміни змісту права загалом: якщо на початку право охоплювало будь-які соціальні норми, то з появою громадянського суспільства і розвитком державності під правом стали розумітися лише ті соціальні норми, виконання яких забезпечувалося державою і мало значення для суспільства.

Поступово кримінальне право суттєво змінило свою форму. Якщо на початку воно, за незначними винятками, мало усний характер і відображалось у правових звичаях, а також у Біблії та інших канонічних джерелах, зміст яких передавався переважно «з вуст у уста», то пізніше, завдяки появі писемності і відділенню права від релігії, почалась його систематизація: з'явилися кутюми та інші подібні збірники кримінально-правових приписів, закони, пізніше – кодекси.

З часом значно змінилась форма кримінально-правових приписів. Якщо колись вони мали переважно казуїстичний і фрагментарний характер, то потім, завдяки розвитку людських навичок абстрактного мислення, стали набагато більш узагальненими, а кримінальні закони більш повними і системними. Нормативний матеріал був підданий класифікації. Найбільш абстрактні положення кримінального законодавства виокремились в його загальну частину, обсяг якої став свідченням певного ступеня розвитку кримінального права тієї чи іншої країни загалом: загальні положення і принципи зв'язують інші положення між собою і не допускають явних суперечностей в законі. З'явилися кримінально-правові інститути і почався їх бурхливий розвиток. Кримінальне право також пустило паростки підгалузей (ювенальне кримінальне право, військове кримінальне право, адміністративно-деліктне право тощо).

Для того, щоб узнати, як саме це відбувалося, слід зробити історичний екскурс.

### **Кримінальне законодавство на землях Русі-України періоду Княжої доби (X–XVI ст.) і Литовської держави (XVI–XVII ст.)**

Найбільший, і, як ми знаємо, далеко не завжди позитивний, вплив на сучасне кримінальне право України зробило російське, а згодом – радянське кримінальне право. Проте, російське право, а ще до цього право Московії мало одним із своїх витоків право Русі<sup>5</sup>.

Ще до того часу – у праслов'янському суспільстві VII–IX ст., кожен племінний союз мав власні «Правди», єдиним джерелом яких був Закон Руський, що склався у період «військової демократії» V–VI ст. Одними з основних звичаїв були заборона на вбивство усередині роду і обов'язок родичів

---

<sup>5</sup> Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій: Навч. посібник. – К., 1999. – С. 24.

помститися за вбивство.<sup>6</sup> Цікаво, до речі, що хоча архаїчне кримінальне право найбільше відображало етнічну самобутність народів, водночас саме в силу відповідних історичних умов джерела кримінального права Русі мали багато схожого, навіть за назвою (при цьому «правда» була синонімом «права» і протиставлялась «неправді»), з подібними актами інших європейських країн – Салічною, Вестготською, Алеманською, Баварською, Саксонською, Тюрингською правдами, Правдою Етельберга, Правдою Іне, Правдою Альфреда, Польською правдою тощо.

Угоди Русі з Візантією передбачали покарання за злочини, які могли вчинити руські люди на території Візантії, і греки – на території Русі. В договорі 911 р. йшлося, зокрема, про взаємні зобов'язання щодо притягнення до відповідальності за вбивство, крадіжку, деякі інші злочини.<sup>7</sup> У цьому ми вбачаємо перші витoki норм про дію кримінального закону у просторі.

Найвідомішим кодифікованим (хоча у цьому випадку варто говорити лише про початкову, обережну, «м'яку» кодифікацію) першим пам'ятником давньоруського права, що містить норми про злочини і покарання, є «Руська Правда» у своїй ранній редакції (IX ст.).

Її приписи ґрунтувалися в основному на звичаях. У короткій редакції «Руської Правди» згадується про страту як про міру покарання. Цей звід законів майже виключає тілесні покарання. Зокрема, від побиття батоґом можна було відкупитися за 80 гривень. Найбільш суворо карався розбій, поєднаний з убивством. Злочинець не мав права розраховувати на допомогу сільської громади (верві) у виплаті вири (штрафу) і видавався з родиною на потік і пограбування.<sup>8</sup> Суть цього покарання полягала у вигнанні злочинця за межі держави («поток») з одночасною конфіскацією його майна («пограбування»); при цьому з конфіскованого майна спочатку відшкодовувались збитки потерпілому, решта надходила до державної скарбниці (у Литовському Статуті такі покарання, як конфіскація майна і «виволання», тобто оголошення вигнанцем з усіх земель держави і позбавлення охорони з боку закону, застосовувались окремо).<sup>9</sup> Отже, відповідальність ніс не лише безпосередній виконавець злочину, а й його найближчі родичі. Це об'єктивно впливало з природи общинних установлень з її круговою порукою та взаємодопомогою.<sup>10</sup>

---

<sup>6</sup> Жильцов С.В. Смертная казнь в истории России. – М., 2002. – С. 34.

<sup>7</sup> Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. – М., 1987. – С. 84, 87.

<sup>8</sup> Российское законодательство X–XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 47-63; Устинов В.С. Преступления против собственности (уголовно-правовые вопросы). – Н.-Новгород, 1998. – С. 8.

<sup>9</sup> Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історично-правовий аналіз // Право України. – 2003. – № 6. – С. 133–134.

<sup>10</sup> Жильцов С.В. Смертная казнь в истории России. – М., 2002. – С. 49.

«Руська Правда» діяла поряд з витягами із законів Мойсеєвих, Еклогою, «Законом судним людем», Прохіроном<sup>11</sup>, церковними статутами Володимира і Ярослава. Так, стаття «Руської Правди» про нічну крадіжку запозичена із П'ятикнижжя (Вихід), але при цьому прийняла «своєрідні туземні форми вираження»; стаття про поїздку на чужому коні взята з «Закону судного людем» з тим лише винятком, що три удари батоном замінені трьома гривнями штрафу. Загалом Русь часів «Правди» не сприймала тілесних покарань, і візантійське побиття батоном було переведене у нас на грошовий штраф, на гривні.<sup>12</sup>

Водночас, джерела «Руської Правди» були й інші, місцеві, саме: «закон руський», тобто звичаєве право; законодавчі постанови руських князів; судові вироки князів у конкретних справах, що набули форми прецедентів; а також висновки духовенства і приватні компіляції (посібники). Так, за договорами Русі з греками X ст. за удар мечем чи іншою зброєю мало призначатися грошове стягнення за «законом руським». У другій статті великої «Правди» викладено закон синів Ярослава, яким кровна помста була замінена грошовим штрафом. Коли посилювались розбої, духовенство запропонувало князю Володимирі замінити грошову пеню за розбій більш тяжким покаранням, він це зробив у виданому ним Статуті, а згодом у «Руській Правді» Ярославом було зазначено, що розбійник карається «потоклом і пограбуванням».<sup>13</sup>

Межа між кримінальним і цивільним правом була ще недостатньо ясною. За деякі з діянь, якими одна особа спричинює іншій матеріальну шкоду, фізичну чи господарську, закон визначає лише винагороду на користь потерпілого, за інші – крім того, й урядову кару з боку князя. Але і в цивільних правопорушеннях вимагалось кратне відшкодування збитків. Тому фактично межею, яку «Руська Правда» проводить між злочином і цивільним деліктом, є грошове стягнення на користь князя за перше.<sup>14</sup>

Злочин у X ст. розумівся як заподіяння фізичної, матеріальної та моральної шкоди особі або (при вчиненні вбивства) моральної шкоди «ближнім». Термінами для позначення поняття злочину були «проказа», «сѣгрешение», «створить криво». У XI–XIII століттях поняття злочину ускладнилось, крім зазначених видів шкоди як злочин розглядались і порушення закону, і посягання на духовну чи князівську владу, і порушення

---

<sup>11</sup> Детальніше про кодифікацію в часи Візантії, зокрема про Звід законів Юстиніана та його складові – «Дігести», «Інституції» тощо, «Землеробський закон», «Еклогу», «Еклогадій», «Прохірон», «Базиліки», «Керівництво до законів, або Шестикнижжя» Костянтина Арменопуло, «Канонічну Синтагму», «Номоканон» Іоанна-Схоластика та інші акти кодифікованого кримінального законодавства, а також біблійні та інші стародавні джерела кримінального права див.: Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2006. – С. 7–43.

<sup>12</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 199-201.

<sup>13</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 209-214.

<sup>14</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 230-231.

суспільного миру. Термінологічно злочин називався «образою», «гріхом», а на розвиток формального моменту злочину мали як законодавча влада князів, так і християнство.<sup>15</sup> Злочин як окрема категорія права виділився не відразу: спочатку право знало однакову «образу» і однакову «шкоду» як у публічно-правових, так і в приватно-правових відносинах. Публічна властивість злочину проявилась лише тоді, коли, крім відшкодування потерпілому, спеціальна грошова плата почала перераховуватись князю,<sup>16</sup> а така мета покарання, як відплата, кара, була тоді ще слабо вираженою.<sup>17</sup>

«Правда» відрізняє: злочин, вчинений зі злою волею, від вчиненого з неведення; дії, що спричинили фізичну шкоду або такі, що загрожували життю (наприклад, удар мечем), від дій менш небезпечних, але образливих для честі – удару дрючком, жердиною, долонею, виривання бороди чи вусів; виокремлює дії, небезпечні для життя чи здоров'я, але вчинені у стані необхідної оборони або у стані сильного хвилювання (наприклад, удар мечем у відповідь на напад з дрючком).<sup>18</sup>

«Руській Правді» вже в її короткій редакції відомий інститут співучасті (усі співучасники злочину несуть однакову відповідальність за власні дії), вона відрізняє необхідну оборону від її перевищення (забороняється вбивати зв'язаного злодія), встановлює підвищену відповідальність за вбивство представників влади (князівських наближених).<sup>19</sup>

Коротка редакція «Руської Правди» значно відрізняється від її великої редакції. Так, у першій міститься лише 43 статті, а в другій – 121, не рахуючи додатків, перша ще прямо допускає кровну помсту, а друга говорить про заміну її штрафом, перша допускає покарання за принципом *jus talionis* у разі заподіяння каліцтва («утнеть ногу, и отпадеть нога, либо усохнеть»), а друга за такі дії передбачає лише штраф, тощо.

У великій редакції «Руської Правди» вже легше можна виділити окремі тематичні розділи і передбачені нею злочини поділити на такі:

1) вбивство (статті 1–22, 40, 88–89). При цьому відрізняються вбивство у сварці («в сваде») від вчиненого із заздальгідь обміркованим наміром («в разбои») або іншого таємного вбивства. Останнє каралось найбільш тяжко – потоком (вигнанням) і розграбуванням (конфіскацією майна і оберненням в

<sup>15</sup> Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі // Право України. – 2000. – № 7. – С. 101–104.

<sup>16</sup> Бочарников Д. М. Грушевський про історію створення та кримінальне право «Руської Правди» // Право України. – 1996. – № 11. – С. 66.

<sup>17</sup> Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови // Право України. – 2002. – № 5. – С. 49.

<sup>18</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 231.

<sup>19</sup> Российское законодательство X–XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 47–63.

рабство дружини і дітей). Різна відповідальність настає за вбивство осіб різного політико-правового стану і статі;

2) образа (статті 23–26, 31, 67–68). До образи віднесені удар піхвами меча, батоном, чашею, жердиною тощо, погроза мечем, виривання бороди, вибивання зуба, ляпас, поштовх. Звичайно вони карались штрафом («продажею»);

3) заподіяння тілесних ушкоджень (статті 27–31). Крім штрафу, винний мав сплатити гроші на лікування потерпілого;

4) крадіжка (статті 41–46, 69, 75–76, 79, 81–82, 121) і використання чужого коня без дозволу власника (ст. 33). Відрізняються крадіжка худоби з хліву і з поля, врожаю з току і з ями, окремо виділяються крадіжка бобрів, борти (разом із бджолами і медом або без них), річкових і морських суден, птиці, сіна й дров;

5) порушення меж володінь і пошкодження чужого майна (підпалювання току, покалічення худоби чи коня) (статті 71–72, 80, 83–84).<sup>20</sup>

Сам цей перелік вже є свідченням специфічності «Руської Правди», її відмінності від візантійських кримінально-правових норм (зокрема, Еклоги) чи германських та інших «варварських правд». Проте, є і схожі моменти. Наприклад, як в Салічній та інших германських правдах, кримінальна відповідальність за вбивство може мати колективний характер: віру, щоб її сплатити потерпілому, збирає вся община; кровна помста у певний час замінюється системою штрафів; частина штрафів йде особі, що уособлює вищу владу; злочинами визнаються вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень і крадіжки різних видів майна; тяжкість покарання за злочини проти здоров'я залежить від факту використання зброї; схожими за своїм змістом є образи; у кримінальному процесі застосовуються випробування (ордалії) тощо. На відміну від візантійських джерел, «Руська Правда» не передбачає калічницьких та тілесних покарань, заслання тощо.

\* \* \*

«Руська Правда» відтворює один ряд приватних юридичних відносин; але в це царство усе глибше вривався з кінця X ст. новий лад юридичних відносин, ледь порушений «Руською Правдою», який утворювався на інших, релігійно-моральних засадах. Пам'ятники, у яких відбився цей новий порядок відносин, висвітлюють руське життя тих століть з іншого боку, який залишає в тіні «Руська Правда».<sup>21</sup>

За статутами св. Володимира, Ярослава й інших князів, до церковного суду відносилися справи:

1) за суб'єктами їх вчинення. Під піклування церкви була поставлена частина християнської пастви – церковні (богадільні) люди: духівництво біле й

<sup>20</sup> Российское законодательство X–XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 47–129.

<sup>21</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 240.

чорне із сімействами першого, миряни, що служили церкві (лікарі, сповитухи, прокурниці і взагалі нижчі служителі церкви, а також раби, відпущені на волю за заповітом чи заповідані церкви на спомин душі, які селились на церковних землях (ізгої) як напіввільні селяни, безпритульні й убогі (мандрівники, злиденні, сліпі). У всіх справах церковних і нецерковних їх судила церковна влада;<sup>22</sup>

2) за характером вчинених діянь. Як було зазначено у Статуті князя Володимира Святославича (Оленінська редакція, XII ст.): «ропусты, смильное, заставание, умыкание, пошибание..., или о племени, или о сватовстве поимутся, ведство, урекание, узлы, зелье, еретичество, зубодеяние, иже отца и матеръ бьют, или сын и дочи бьетсяя « (йдеться, відповідно, про розпусту, незаконний статевий зв'язок чоловіка і жінки, порушення подружньої вірності, викрадення нареченої для шлюбу, чаклунство, образу і наклеп, виготовлення талісманів, виготовлення приворотного зілля, ересь, кусання кого-небудь зубами, побиття дітьми батьків). Покарання за ці діяння Статутом визначені не були.<sup>23</sup>

Статут мав кілька редакцій і списків. В іншому з них (так звана Синодальна редакція, XIII ст.) визначений дещо більш широкий перелік діянь, що відносилися до юрисдикції церковних судів. Так, можна додати: знахарство, зачаровування, гадання («волхвованія»), побиття невісткою свекрові, обвинувачення в незаконному співжитті, виготовленні приворотного зілля чи у ересі («урекания три: бляднею и зельи, еретичество»), посягання на церковне майно, символіку і порядок у церкві («церковная татьба, мертвеци сволочать, крест посекуть или на стенах режутъ... или ино что неподобно церкви подееть»), пошкодження жінкою гениталій чужого чоловіка («два друга иметася бити, единого жена иметь за лоно другого и раздавить»), скотолозтво («или кого застануть с четвароножиною»), язичництво («кто молится под овином, или в рощении, или у воды»), вигнання жінкою плода («девка детя повържетъ»)<sup>24</sup>

Отже, цей перелік більше нагадує переліки злочинів у візантійських правових джерелах – Еклозі, Прохироні тощо, ніж той, що міститься у «Руській Правді».

Грошові стягнення, що існували при церковному суді (штрафи), були визначені саме державною владою, у деяких випадках понад єпитимію; тією же владою церковній владі було надане право вживати й інші нецерковні виправні покарання (монастирське ув'язнення, використання винного на важких роботах, утримання в узах на хлібі і воді, іноді і тілесні покарання).<sup>25</sup>

---

<sup>22</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 241.

<sup>23</sup> Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 137-146.

<sup>24</sup> Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 147-161.

<sup>25</sup> Лекции по церковному праву Заслуженного профессора Протоиерея В.Г. Певцова.

Практичний розвиток початків церковної юрисдикції, намічених у статуті Володимира, знаходимо в церковному статуті його сина Ярослава.<sup>26</sup> Тут розроблені вже казуально-розчленовані і чітко сформульовані статті зі складною системою покарань. Ця система і цей порядок побудовані на розрізненні і співвідношенні понять гріха і злочину. Гріхами відає церква, злочинами – держава. Усякий злочин церква вважає гріхом, але не всякий гріх держава вважає злочином. Гріх – моральна несправедливість чи неправда, порушення божественного закону; злочин – неправда протигромадська, порушення закону людського. Злочином є діяння, яким одна особа заподіює матеріальну шкоду чи моральну образу іншому. Гріх – не тільки діяння, а й думка про діяння, яким грішник заподіює чи може заподіяти матеріальну чи моральну шкоду не тільки своєму ближньому, а й самому собі.<sup>27</sup>

Хоча більшість статей Статуту князя Ярослава і присвячені статевим і сімейним стосункам, вони розглядаються переважно з кримінально-правових позицій. Ним (Короткою редакцією) прямо передбачена відповідальність за такі діяння, які можна умовно об'єднати у кілька груп:

1) викрадення (умикання) дівчини – добровільне чи насильницьке – з метою одруження. Оскільки цей обряд був язичницьким, церква розглядала його як злочин і, з метою подолання подібних обрядів, визначала (навіть у разі добровільного викрадення) винагороду (штраф) не лише на користь церкви, а й на користь дівчини («за сором»). При цьому покаранню підлягали усі учасники умикання. Треба зазначити, що відповідальність за викрадення дівчини (жінки) була передбачена, як вже згадувалось, ще у П'ятикнижжі, в Законах Драконта, в Еклезії, у французьких кутюмах і Кароліні;<sup>28</sup>

2) згвалтування; статеві зносини з дівчиною легкої поведінки групою осіб («девку умолвит к себе кто и даст в толоку»);

3) розлучення з дружиною «без вини» з її боку. Покарання – штраф. При цьому штраф на користь дружини «боярина» перевищував штраф, що йшов церкві, у шістдесят разів; розлучення чоловіка з дружиною за їхньою згодою. Якщо вони не були повінчані, сума штрафу зменшувалась удвічі; народження жінкою дитини поза шлюбом. Каралось ув'язненням в «доме церковном»;

---

[http://www.holytrinitymission.org/books/russian/pravo\\_pevtzov.htm](http://www.holytrinitymission.org/books/russian/pravo_pevtzov.htm); Цыпин В.А. Церковное право // [http://www.holytrinitymission.org/books/russian/pravo\\_tzypin.htm](http://www.holytrinitymission.org/books/russian/pravo_tzypin.htm).

<sup>26</sup> Ці два статuti – кодекси церковного судового права – діяли на території України аж до XVIII ст., а «Руська Правда» – до середини XV ст. Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К., 2004. – С. 31, 93.

<sup>27</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 242.

<sup>28</sup> Тому цілком правий Чезаре Ломброзо, який у своїй праці «Жінка, злочинниця і проститутка» відмітив, що людство перейшло від безладного статевого життя до моногамії не прямо, а через такі, що визнаються зараз злочинними, форми, як поліандрія, кровозмішення, статеве насильство і насильницьке викрадення жінок. Див.: Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Пер. с итальянского. Ростов н/Д., 1997. – С. 315.

перелюбство чоловіка («муж от жены блядеть»); двошлюбність, навіть за згодою обох жінок. У даному випадку чоловік карався штрафом, а його друга дружина – ув'язненням в «доме церковном»; статеві зносини з родичами (з кумою, з сестрою, своячкою, мачухою тощо). Штраф з обох перелюбців стягувався тільки на користь церкви; статеві зносини чоловіка одного роду з двома сестрами іншого роду [ця заборона впливала безпосередньо з Біблії: «Не братимеш собі жінчиної сестри за жінку, щоб із нею мати зносини за життя жінки» (Левіт 18: 18)]; статеві зносини двох братів з однією жінкою. У цьому випадку брати мали сплатити штраф, а жінка підлягала ув'язненню у церковному будинку; блуд з чорницею; скотолозтво; блуд ченців, попів та їх дружин, зловживання їх спиртними напоями

4) примушування батьків доньки до заміжжя або сина до одруження. Це діяння визнавалось злочином лише у випадку настання тяжких наслідків, зокрема, самогубства («а что створить над собою»); перешкоджання батьками бажанню дітей одружитися чи вийти заміж;

5) образа чужої дружини словом («блядию»); стриження голови чи бороди [ця заборона також впливала з Біблії: «Не постригатимете кругом на голові волосся, і не обтинатимете країв вашої бороди» (Левіт 19: 27)];

6) підпалювання будинку чи іншого майна; крадіжка деяких предметів (одягу, тканин, конопель, льону, жита) у власній сім'ї;

7) вбивство, вчинене під час весільних розважальних боїв; порушення правил бійок між чоловіками, а саме кусання чи дряпання («аще мужа два бьетася женскы, или укусят, или одереть»); побиття чоловіком чужої дружини; побиття сином своїх батьків.<sup>29</sup>

Велика редакція Статуту князя Ярослава доповнила перелічені вище діяння такими: блуд незаміжньої жінки («девка блядеть» чи вдова); вбивство жінкою власної дитини, скоріше за все – новонародженої («или в свиньи ввержеть, или утопить»). Як і блуд, цей злочин карався ув'язненням у церковному будинку; не видання батьками дочки заміж («адже девка засядеть»); двошлюбність жінки. При цьому другий її чоловік також ніс відповідальність; погане поводження з першою дружиною після того, як другу, незаконну, було ув'язнено; зносини (не обов'язково статеві) руської дівчини «з жидовином или бесерменином». У цьому випадку іновірець мав сплатити штраф, а дівчина підлягала ув'язненню. Так само злочином визнавались статеві зносини з «бесерменкою или с жидовкою»; статеві зносини вітчима з падчеркою; порушення змови про шлюб, що розглядалось як образа нареченої; крадіжка, вчинена дружиною у чоловіка; побиття дружиною чоловіка; бійка між жінками; вживання конини чи ведмеди, а також м'яса задушених, а не зарізаних тварин; порушення священиком меж своїх приходів; порушення заборони їсти й

---

<sup>29</sup> Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 163-188.

пити разом з іновірцями, а також з відлученими від християнської віри.<sup>30</sup>

Отже, Статут з часом розвивався, до нього включались усе нові діяння, деякі норми були дещо змінені. При цьому підставами для цього були як колізії у законодавстві, що діяло, так і нові умови розвитку суспільства.

Значна кількість статей (наприклад, 12 з 39 статей Статуту у його короткій редакції), зокрема, ті, що передбачають відповідальність за умикання, згвалтування, розлучення «без вини», перелюбство, побиття батьків, вбивство на весіллі, містять наприкінці слова «а князь казнить», «с князем наполю», «казнять его волостельскою казнию». На наш погляд, ці вирази означають, що у даних випадках, крім церковної, здійснювалась і князівська юрисдикція, а скоріше – суд був спільним, тобто включав представників як церкви, так і князівської влади. Відповідно, і штрафи сплачувались і церкві, і князю. Можливо також, що князь, крім штрафів, застосовував до винних побиття батогами. Дослідники зазначають, що неумисне вбивство загалом не цікавило канонічний суд, а умисне було предметом найпільнішої уваги з його боку, оскільки церква вбачала у ньому крайній прояв аморальності.<sup>31</sup>

Усі справи, підсудні церкві, класифікувались так:

- справи суто гріховні. Вони судились виключно церковною владою без участі судді князівського. Сюди входили волхвування, чародійство, шлюби між близькими родичами, порушення заборони їсти й пити разом з іновірцями, вживання недозволеної їжі, розлучення за згодою подружжя тощо;

- справи гріховно-злочинні, в яких «гріховний елемент, порушення церковного правила, поєднується з насильством, з фізичною чи моральною шкодою для іншого, або з порушенням громадського порядку». Такі справи порушували і державний закон, а тому розглядав їх князівський суд разом з судом церковним. Це справи про умикання дівчат, образу жінок, розлучення з дружиною без її вини, порушення подружньої вірності;

- справи про злочини духовних осіб. Усі вони, крім справ про «татьбу» і про вбивство, розглядались церковним судом.<sup>32</sup>

Важко переоцінити такий підхід щодо підсудності справ. Саме завдяки йому у кримінальний закон привносились моральність. Адже у ті часи моральним було те, що відповідає основам християнської релігії (та й подальший хід історії продемонстрував, що ці основи і моральність загалом не суперечать одне одному). Закон почав не лише карати і залякувати, а й виховувати людей в дусі поваги один до одного, а усіх – до моральних засад співжиття і до державної влади.

Як видно з переліку діянь, які відносились до караних, Статут запозичав

<sup>30</sup> Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М., 1984. – С. 189-208.

<sup>31</sup> Федоренко Т. Вплив християнського світогляду на правосвідомість та правову культуру Київської Русі (кінець X – перша третина XIII ст.) // Право України. – 2001. – № 8. – С. 116.

<sup>32</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 243-244.

багато норм безпосередньо з Біблії, інші – з Еклоги та інших візантійських джерел. Проте, значна їх кількість відображала специфіку саме східнослов'янського побуту, місцевих (і привнесених варягами) звичаїв. Головне значення Статуту для розвитку вітчизняного кримінального права полягало у тому, що він:

1) ускладнив поняття про злочин як діяння, що спричинює матеріальну шкоду іншому, думкою про гріх як моральну несправедливість або як діяння, що заподіює моральну шкоду. При цьому остання заподіюється не лише іншій особі, а й самому собі;

2) інкримінував гріховні діяння, які старий юридичний звичай не вважав такими, що потребують покарання;

3) ускладнював систему покарань заходами морально-виправного впливу, розрахованими на оздоровлення і укріплення «хворобливої волі» або «хибкої совісті» – єпитимією, ув'язненням у церковному будинку, тілесними (але не калічницькими) покараннями.<sup>33</sup>

Отже, Статут Ярослава, як кримінально-дисциплінарний церковний суддебник, стояв ближче до церковно-візантійських джерел права, ніж Руська Правда. Це зрозуміло: він уводив християнські засади в руське життя, що трималося на язичеському звичаї, тоді як Руська Правда відтворювала язичеський звичай, злегка приправляючи його християнськими поняттями.<sup>34</sup> Разом ці правові пам'ятки створювали цілком своєрідне давньоруське право, яке, на жаль, в силу певних історичних умов, не стало фактором розвитку і джерелом загальноукраїнського права.<sup>35</sup>

Під впливом князівських усобиць, половецьких нападів (XII ст.), а пізніше – монголо-татарської навали (XIII–XIV ст.), Русь втратила політичну незалежність і як така поступово зникла. У 1299 р. вищий ієрарх руської церкви – митрополит Максим переніс кафедру у Володимир, а митрополит Феогност після 1326 р. – у Москву.<sup>36</sup> Подальша історія українського права, за деякими незначними винятками, на жаль, може розглядатися лише як спільна з історією права Литви, Польщі, Австрії, Росії, – аж до кінця XX ст.

\* \* \*

Ще з початку XV ст. Подільська, Волинська, Київська, Полтавська, Сіверська землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого був прийнятий згодом Литовський статут (у редакціях 1529, 1566 і 1588 рр.), а потім, за Люблінською унією (1569 р.) –

<sup>33</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 246.

<sup>34</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 252.

<sup>35</sup> Коротка редакція Руської Правди була відкрита лише у 1738 р., Велика редакція – у 1788 р., а ґрунтовні дослідження усіх їх відомих списків були здійснені лише у XIX–XX ст. Зрозуміло, що в цей час серйозно вплинути на українське право вони не могли.

<sup>36</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 1. – М., 2002. – С. 274-277, 376-377.

відійшли до Польщі.<sup>37</sup> Дослідники зазначають, що Литовський статут в редакції 1588 р. був настільки досконалим, що з окремими доповненнями діяв більше двохсот років<sup>38</sup>. Звернемо увагу і на те, що ще в ті далекі часи Литовський статут прямо передбачав такі самі засади, на яких будується сучасний кодифікований акт кримінального законодавства. Йдеться про принципи: законності; рівності перед законом; винної відповідальності; особистої відповідальності.

З початком польського поневолення, у часи Люблінської унії, почала створюватися Запорізька Січ, спочатку як укриття для поневолених, а згодом – як самостійна держава з власними законами і, що було вельми важливо у ті часи, – власною митрополією (у 1620 р. гетьман Сагайдачний з усім військом Запорозьким вписався у київське православне братство і через ієрусалимського патріарха поновив вищу православну ієрархію).<sup>39</sup> Запорізька Січ практично не знала власних писаних законів. Але утішно відмітити, що в одному з існуючих писаних законах – складених Пилипом Орликом відомих «Пактах і Конституціях законів та вольностей Війська Запорізького» знайшлося місце і для норм кримінально-правового характеру. Так, визначався принцип домірності покарання злочину. Козакам гарантувалось право на те, що вчинене ними правопорушення не буде каратися свавільно, а підлягатиме розгляду судом, «який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом». Ринковим комісарам заборонялось накладати незвичні стягнення (штрафи). Гетьману ставилося в обов'язок «пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог», а полковникам та іншим посадовцям заборонялось пригноблювати свою домашню челядь і рядових козаків, відбирати у них рухоме і нерухоме майно<sup>40</sup>.

### **Кримінальне законодавство періоду знаходження українських земель у складі Російської імперії (XVIII– XX ст.)**

До XVIII ст. правова система України склалася з норм козацького звичаєвого права, актів гетьманської влади (гетьманські універсали, ордери, інструкції, листи, декрети, грамоти). Використовувалися деякі джерела польсько-литовського походження (княжі та королівські грамоти, постанови вального сейму, збірники й статути, зокрема Статути Великого князівства Литовського (Литовські статути 1529, 1566 та 1588 рр., які діяли на території

<sup>37</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 2. – М., 2002. – С. 255, 257.

<sup>38</sup> Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : [монографія : у 2 т.] / Колос М. І. ; Нац. ун-т "Остроз. акад.". – К. ; Острог, 2011. – Т. 1. – С. 135.

<sup>39</sup> Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 2. – М., 2002. – С. 275.

<sup>40</sup> Хрестоматія з історії держави і права України. Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. – К.; Ін Юре. – 1997. – С. 196–201.

сучасних Білорусі, Литви, Польщі, України<sup>41</sup>), а також різні збірники магдебурзького права. У деяких регіонах, зокрема в Слобідській Україні, поступово набувало чинності російське законодавство. Зазначені джерела права багато в чому дублювали одне одного чи суперечили одне одному, що створювало складні правові колізії<sup>42</sup>.

Упродовж XVIII–XIX століть мали місце кілька спроб кодифікації українського права.

Найвідомішою кодифікацією було створення збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ» («Права, по котрым судится малороссийский народ, Высочайшим всепресветлейшия, державнейшия Великия Государыни Императрицы Елисавет Петровны, Самодержицы Всероссийския, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зеркала Саксонского и приложенных при том двух прав, такожде из книги Порядка, по переводе из полского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года»), який підготувала спеціально створена комісія під головуванням генерального судді І. Бороздни та під наглядом генерал-майора князя О. Шаховського. Вона працювала протягом 15 років – з 1728 по 1743 рр. у складі 70-ти українських урядовців, правників, вищого духовенства і культурних діячів. Найчисленнішою була козацька старшина (42 особи). Місце перебування комісії (Глухів, Москва, Прилуки, Ічня) та її склад (Ф. Чуйкевич, М. Ханенко, В. Стефанович, С. Савицький, С. Лукомський, Я. Лизогуб, Нечай та ін.) змінювалися кілька разів. Джерелами «Прав...» служили Статути Великого князівства Литовського, збірки-компіляції магдебурзького права («Саксонське зеркало», «Порядок») і хелмського його варіанта (усі їх потрібно було перекласти українською), поточне законодавство (універсали й укази гетьманів та Генеральної військової канцелярії), судова практика і звичаєве право. Збірка повинна була стати новим кодексом законів шляхом зведення існуючих законодавчих норм та деяких положень російського права. Звід складався із 30-ти розділів, 531 артикула, 1697 пунктів, які передбачали врегулювання

---

<sup>41</sup> Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Вид. 4-те, доп. – К., 2004. – С. 155–156, 159; Лашенко Р. Лекції по історії українського права. – К.: Україна, 1998. – С. 214–216, 236–238; Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре.– 1997.– С. 57–83, 95–122, 124–134.

<sup>42</sup> Чехович В.А. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УКРАЇНІ 18–19 ст. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni\\_roboty\\_18\\_19\\_st](http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty_18_19_st) (останній перегляд: 08.06.2020)

широкого спектра соціальних відносин, зокрема охоплювали карне і процесуальне право. Проект кодексу був повернутий Правительствующим Сенатом на доопрацювання, однак не був доповнений і виправлений згідно із зауваженнями сенаторів через побоювання обмежень шляхетських привілеїв. Узгодження текстів «Прав...» затяглося до 1856 р. Проект не набув чинності офіційного кодексу законів. Ліквідація гетьманства в Україні та її автономії наприкінці XVIII ст. зняла питання про його правоздатність. Незважаючи на це, «Права...» поширювалися в рукописних списках, вживалися у судовій практиці та використовувалися як навчальні посібники. Як пам'ятка української політико-правової культури один зі списків «Прав...» був уперше опублікований правознавцем Київського університету О. Кістяківським (1879 р.). Оригінальний рукопис 1743 р. виданий К. Вислобоковим (1997 р.)<sup>43</sup>.

Характерно, що одним з джерел «Прав, за якими судиться малоросійський народ...» (1743 р.), стало Хелмінське право (у перекладі П. Кушевича), яке складалось з 5 книг, остання з яких була присвячена кримінальному праву. З 3031 цитат, що були використані у «Правах...», 157 взяті з Хелмінського права.<sup>44</sup>

Норми, вміщені збірнику, обґрунтовували право української людності на самовизначення, що суперечило інтересам царського уряду. Тому збірник було відправлено на доопрацювання та перегляд і врешті-решт він так і не став офіційним джерелом права, хоча його норми походили з чинного права.

У ті ж роки бунчуковий товариш, кандидат в члени Генерального військового суду Ф. Чуйкевич за дорученням гетьмана К. Розумовського уклав збірник «Суд і розправа в правах малоросійських» («Суд і розправа в правах малоросійських обширно на розных местах показанная, а здесь в един краткій и ясній ексцерпт, в прекращение горькой в судах волокиты, собранная, в полезное же употребление малороссиянам списанная року от Рождества Христова 1750 18 октоврія») (1750 р.). У ньому обґрунтовувалась ідея закріплення інтересів козацької старшини та шляхти, зокрема необхідність відновлення станових судів в Україні<sup>45</sup>.

Спроба кодифікації була здійснена В. Кондратьєвим у збірнику «Книга Статут та інші права малоросійські» («Книга Статут и прочія права малороссийскія и другіе, служащія к тому, переписки трудов и собрания Василя Петрова сына Кондратьева») (1764). Це був посібник для судової практики Гетьманщини, укладений з різних законодавчих актів Речі

---

<sup>43</sup> Шандра В.С. ПРАВА, ПО КОТОРЫМ СУДИТСЯ МАЛОРОССИЙСКИЙ НАРОД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Prava\\_kotorym](http://www.history.org.ua/?termin=Prava_kotorym) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>44</sup> Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ». – Мюнхен, 1949. – С. 41-42, 68.

<sup>45</sup> Чехович В.А. СУД І РОЗПРАВА В ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ, пам'ятка права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Sud\\_rozprava](http://www.history.org.ua/?termin=Sud_rozprava) (останній перегляд: 08.06.2020)

Посполитої, України та Російської імперії. До нього увійшли положення Литовського статуту 1588 р., магдебурзького права, української ділової документації та російського законодавства. На їх підставі в ній розглядалися питання про суд, суддів, форми позовів, докази, вироки, спадщину тощо<sup>46</sup>.

Утім, норм кримінального права у цих збірниках було мало.

У 1767 р. за дорученням президента Малоросійської колегії П. Румянцева-Задунайського під керівництвом управителя її канцелярії члена Генерального суду О. Безбородька укладено збірник «Екстракт малоросійських прав», де обґрунтовувалася необхідність відновлення чинності законодавства Гетьманщини, зрівняння в правах козацької старшини й шляхти з російським дворянством. У зв'язку з цим значну увагу було приділено звичаєвому праву, яке діяло в XVII ст., але пізніше було звужене старшинською адміністрацією і царським урядом. Оскільки ця ідея суперечила політиці царату, збірник було передано до архіву<sup>47</sup>.

У 1786 р. з ліквідацією автономії України та запровадженням губернського адміністративно-територіального поділу, чиновники Малоросійської експедиції Правительствующого Сенату підготували збірник, основою якого стали »Екстракт малоросійських прав» 1767 р., «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., інші акти царської влади. Збірник доповнено і перероблено порівняно з «Екстрактом малоросійських прав»: вилучено окремі розділи, натомість додано історію кодифікації та перелічено джерела права, що діяли в Лівобережній Україні. Затверджений Правительствующим Сенатом збірник було розіслано в присутствія для практичного застосування<sup>48</sup>.

---

<sup>46</sup> Гуржій О.І. «КНИГА СТАТУТ ТА ІНШІ ПРАВА МАЛОРОСІЙСЬКІ» 1764, «Книга Статут и прочія права малоросійскія и другіє, служащія к тому, переписки трудов и собранія Василя Петрова сына Кондратьева» [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Knyga\\_statut](http://www.history.org.ua/?termin=Knyga_statut) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>47</sup> Гуржій О.І. «ЕКСТРАКТ МАЛОРОСІЙСЬКИХ ПРАВ» 1767 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt\\_malorosiyskykh\\_prav\\_1767](http://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt_malorosiyskykh_prav_1767) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>48</sup> Чехович В.А. «ЕКСТРАКТ ІЗ УКАЗІВ, ІНСТРУКЦІЙ ТА УСТАНОВЛЕНЬ» 1786 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt\\_iz\\_ukaziv\\_instrukciy\\_ta\\_ustanovlen\\_1786](http://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt_iz_ukaziv_instrukciy_ta_ustanovlen_1786) (останній перегляд: 08.06.2020)

У XIX ст. і до кінця XX ст. кодифікація українського права, в основному цивільного та процесуального, велася паралельно та у зв'язку з кодифікацією права Російської імперії («Зібрання цивільних прав, чинних у Малоросії» 1807 р., «Звід місцевих законів губерній та областей, приєднаних від Польщі» 1808 р., «Звід місцевих законів західних губерній Російської імперії» 1837 р.) згодом Радянського Союзу. Проте, з 1255 посилянь на різні джерела права, які були використані при складанні «Зібрання малоросійських прав» 1807 р., 515 належать Литовському статуту, 457 – «Саксонському Зерцалу», 224 – Хелмінському праву (різновид Магдебурзького права), тобто переважна більшість.<sup>49</sup>

Головним завданням кодифікації українського права у цей період було максимальне зближення його із загальноімперським та радянським правом шляхом поширення на Україну відповідного законодавства й усунення місцевих особливостей.

До 1845 р. були скасовані норми Литовського статуту та магдебурзьке право в усіх містах України і впроваджено загальноросійське цивільне та кримінальне законодавство. Так було ліквідовано залишки політичної і правової автономії України<sup>50</sup>.

\* \* \*

На українських землях в різний час діяло кримінальне законодавство Польщі, Австрії, Угорщини.

Відомим джерелом кодифікованого права Польщі є Повний звід статутів Казимира Великого (1347 р.). Король Польщі у передмові до Зводу зазначив: «Задумали Ми покласти кінець різнобою, щоб тільки згідно з наведеними нижче Статутами всі і кожен із суддів зобов'язаний був судити». Цей акт демонстрував королівську владу, встановлюючи підвищені розміри штрафів за різні злочини, які до того ж повинні були йти на користь адміністрації. Проте, у ньому норми кримінально і кримінально-процесуального права були змішані з нормами цивільного, сімейного, спадкового тощо.

У 1818 р. у Польщі було прийнято перший КК, який мав певний вплив французького КК 1810 р. Його змінив Кодекс основних і додаткових покарань 1847 р., який багато у чому повторював положення російського кримінального уложення 1845 р.

У XX столітті (до 1932 р.) основними джерелами кримінального права Польщі були: на землях, що раніше належали Росії – російський КК 1903 р.

<sup>49</sup> Ткач А. Історія кодифікації дореволюційного права на Україні в XVI–XVII ст. – К., 1968. – С. 147.

<sup>50</sup> Чехович В.А. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УКРАЇНІ 18–19 ст. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni\\_roboty\\_18\\_19\\_st](http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty_18_19_st) (останній перегляд: 08.06.2020)

(який, до речі, так і не набрав чинності у самій Росії, а в Польщі його було введено німецькою окупаційною владою у 1915 р.); на колишніх австрійських землях – австрійський КК 1803 р. в редакції 1852 р.; на території колишньої Пруссії – німецький КК 1871 р. з деякими змінами. У 1932 р. у Польщі були прийняті КК і Кодекс про проступки, які протягом кількох років діяли на території Західної України.<sup>51</sup>

В Австрії у виданому в 1787 р. Кримінальному кодексі Йосипа II (його називали Йосифіною), був чітко проведений принцип секуляризації (кодекс охопив лише матеріальне кримінальне право). Цей Кодекс: встановив принцип повноти виконання закону і заборонив умовивід за аналогією; уперше поділив злочинні діяння на злочини, які розглядались судом, і на інші діяння, які розглядались адміністративними органами;<sup>52</sup> скасував смертну кару (другий в Європі після Тосканського Кримінального кодексу 1784 р., введеного Леопольдом II), замінивши її іншими, хоча і жорстокими покараннями (наприклад, ручним буксируванням суден). Значення цього заходу для того часу стане більш зрозумілим, якщо навести такі дані: з 1748 до 1776 р. в одному окрузі Баварії з населенням в 174 тис. чоловік було засуджено до смертної кари 11 тис. чоловік; протягом 4 років і одного місяця революційні трибунали у Франції винесли смертні вироки щодо 18 613 осіб, і ці вироки були виконані.<sup>53</sup> Вже через деякий час в Австрії був створений ще один, новий Кодекс У 1796 р. його було введено в дію як експериментальний у Західній Галичині, а у 1797 р. – і у Східній. Після його доопрацювання він був введений у всіх австрійських володіннях як Кримінальний кодекс 1803 р. (носив назву Францишкана). У 1852 р. його було видано у новій редакції, а у 1855 р. – доповнено Військовим кримінальним кодексом. Діяли ці два кодекси у Галичині аж до затвердження там польського КК 1932 р., а на Буковині – до 1936 р.<sup>54</sup>

Протягом півстоліття на українському Закарпатті діяло Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р., яке, будучи створеним під значним впливом німецького Кримінального укладення, стало пізніше одним із зразків для розробки КК Росії 1903 р. Уложення складалося з двох частин (I – «Загальні постанови», II – «Окремі злочини та проступки та їх караність»), усього містило 486 параграфів і мало ретельно розроблену Загальну частину, яка складалась із дев'яти розділів і 125 параграфів. Подібно до

<sup>51</sup> Правовые системы стран мира. – С. 519.

<sup>52</sup> Фабрици Ернст Ойген. История австрийского уголовного права. В Кн.: Уголовный кодекс Австрии / Науч. ред. С.В. Милуков. – СПб., 2004. – С. 12.

<sup>53</sup> Жильцов С.В. Смертная казнь в истории России. – М., 2002. – С. 443.

<sup>54</sup> Фабрици Ернст Ойген. История австрийского уголовного права. В Кн.: Уголовный кодекс Австрии / Науч. ред. С.В. Милуков. – СПб., 2004. – С. 12–13; Кульчицький В., Присташ Л. Застосування кодексів австрійського права на території Галичини і Буковини. / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. 3-4 лютого 2005 р. – Л., 2005. – С.61–62.

сучасних кримінальних кодексів, у цьому Уложенні проголошувався принцип законності (§ 1), детально визначались усі питання дії закону у часі та просторі (§§ 5–19), містились підстави умовного звільнення від покарання (§ 48), визначались особливості кримінальної відповідальності рецидивістів (§ 49) і неповнолітніх, осіб, які не досягли 21-річного віку (§§ 83–87), а також глухонімих (§ 88), ретельно регламентувались питання щодо обставин, які виключають відповідальність (§§ 76–81), обставин, які обтяжують і пом'якшують покарання (§§ 89–93) і обставин, які виключають кримінальне переслідування та виконання вироку (§§ 105–125). Низка параграфів була присвячена питанням кримінального переслідування у справах приватного обвинувачення (§§ 16, 111–116).

Окремі розділи були присвячені замаху (§§ 65–68), співучасті (§§ 69–74), умислу та необережності (§ 75). При цьому визначалось, що замах на злочин карається завжди, а замах на проступок лише у випадках, прямо передбачених законом, замах карається м'якше (нижче нижчої міри покарання, передбаченої за закінчений злочин), так само каралось і пособництво у злочині (підбурювання каралось так само, як і виконавство). Злочином визнавалось тільки умисне діяння; те саме стосувалось і проступків, крім випадків, коли вчинене через необережність діяння прямо оголошене законом проступком.

Цікаво були вирішені питання караності діянь за сукупністю: у разі ідеальної сукупності застосовувався принцип поглинання покарань (§ 95), а у разі реальної – складання (§ 96); при цьому різні правила встановлювались для випадків сукупності проступків (§ 97), злочину і проступку (§ 98) і сукупності злочинів (§ 99). Мета покарання не проголошувалась, а видів покарань, пов'язаних з позбавленням волі, було аж чотири (цухтгауз, державна тюрма, виправний будинок, тюрма). Крім цих видів покарань, існували смертна кара і штраф (§ 20). Визначались додаткові покарання – позбавлення службових прав і позбавлення прав політичних, які ретельно регламентувались за змістом і термінами для різних випадків (§§ 54–60). Передбачалась законом, хоча і не відносилась прямо до видів покарань, конфіскація предметів, створених злочинним діянням або тих, що служили для його вчинення (§ 61). До іноземців застосовувалось вислання (§ 64).

Менш розвинутою і викладеною дещо схоластично була Особлива частина Уложення. Кілька перших її розділів було присвячено державним злочинам, окремі розділи передбачали відповідальність за порушення публічними чиновниками особистої свободи, недоторканності житла, таємниці листування (розділ X) і за злочини і проступки по службі та зловживання званням адвоката (розділ XLII), за злочини і проступки проти моральності (розділ XIV), проти життя (розділ XVIII), за грабїж і вимагання (розділ XXVI) тощо. Тобто стрункої системи не існувало. Багато складів злочинів, природно, відповідали тим суспільним відносинам, які існували на той час. Йдеться,

зокрема, про образу короля, злягання з твариною, кровозмішення, перелюбство.<sup>55</sup>

\* \* \*

В Росії у ХІХ ст. відбувалась робота над створенням «Повного зібрання законів Російської імперії». Кодифікація, відбір, укладання, підготовка текстів законів проводилися 2-м відділом Власної Його імператорської величності канцелярії у 1826–1882 рр., кодифікаційним відділом Державної ради Російської імперії у 1882–1893 р. і відділенням зводу законів державної канцелярії Державної ради Російської імперії у 1893–1917 рр. Видання першого зібрання здійснив М. Сперанський. Воно складалося із 45-ти томів (48-ми книг) і побачило світ одночасно у 1830 р. У перших 40-ка томах вміщено закони, у 41-му томі – хронологічний, у 42-му – предметний покажчик, у 43–44-му томах – штатні розписи, 45-й том – книга тарифів. Останні 3 книги не мали прив'язки до томів і містять плани міст, малюнки гербів, мундирів, креслення тощо. До першого Повного зібрання законів Рос. імперії увійшло понад 30 тис. законодавчих актів за 1649–1825 рр. У 1873 р. до цього зібрання було видано іменний покажчик<sup>56</sup>.

Звід почав діяти з 13 січня 1835 р. Кожне видання Зводу складається з 15 томів. Томи поділяються на книги, книги – на розділи, розділи – на глави, глави – на відділи. При цьому т. 15 містить кримінальні закони. Після судової реформи 1864 р. видано т. 16, до якого ввійшли судові статuti. У Лівобережній та Правобережній Україні Звід набув чинності у 1835 р. лише в частині, яка регулювала державні та адміністративно-правові відносини, в 1840 р. на Лівобережну Україну, а в 1842 р. і на Правобережну Україну поширено чинність Зводу також у частині цивільного та кримінального права<sup>57</sup>.

Третє (незакінчене) зібрання складалося із 33-х томів, містило понад 40 тисяч законів за 1881–1913 рр. Виходило у світ щорічно протягом 1885–1916 рр. Законодавчі акти в кожному зібранні розташовані за хронологією, номерами й датами схвалення імператором. Публікація законів здійснювалася для збереження цілісного законодавчого корпусу, контролю та наукових цілей як юридична історична пам'ятка. У 1885 р. встановлено формальні критерії

---

<sup>55</sup> Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. – К., 1997. – С. 389–431.

<sup>56</sup> Шандра В.С. ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Polnoe\\_zakonov](http://www.history.org.ua/?termin=Polnoe_zakonov) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>57</sup> Ясь О.В. ЗВІД ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2005. – 672 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Zvid\\_zakoniv\\_Ros\\_imp](http://www.history.org.ua/?termin=Zvid_zakoniv_Ros_imp) (останній перегляд: 08.06.2020)

відбору актів до «Повного зібрання законів». До нього не включалися церковні акти, закони таємного характеру, розпорядження щодо діяльності військового, морського та придворного відомств тощо<sup>58</sup>.

\* \* \*

В межах кодифікаційного процесу, здійснюваного під керівництвом М. Сперанського, у 1812 р. був створений проект Кримінального укладення Російської імперії, згодом перероблений. Він неодноразово розглядався у Державній Раді, але так і не був затверджений у зв'язку зі смертю у 1825 р. Олександра І. Проект складався з трьох книг, які включали 585 параграфів. Перша книга містила основи кримінального права (111 статей), друга – перелік державних і громадських злочинів, третя – перелік приватних злочинів. Ще у 1804 р. у доповіді з приводу цього проекту його розробники ремствували з приводу того, що «звичайно законопроектувальники всіх народів науку укладення законів бачили у тому, щоб зібрати усі випадки, які у співжитті припустити можна, і на кожен з них постановити новий закон», що неможливо, оскільки з цього випливає незліченна кількість законів, і неясних визначень, а через те – змішаність і заплутаність у самому законі, а крім того, неможливо передбачити усі випадки, що можуть зустрітися у майбутньому. Напрацювання комісії були використані у подальшому.<sup>59</sup> Проте, вони не застерегли майбутнє російське кримінальне законодавство від казуальності, прояви якої часто зустрічаються й досі.

15 серпня 1845 р. цар Микола І підписав Укладення про покарання кримінальні і виправні. До покарань кримінальних були віднесені: позбавлення всіх прав стану і страта; позбавлення всіх прав стану і заслання в каторжні роботи; публічне покарання від 30 до 100 ударів батогами, з накладенням клейма, і заслання в каторжні роботи з втратою всіх прав стану; позбавлення всіх прав стану і заслання на поселення в Сибір; публічне покарання від 10 до 30 ударів батогами, без накладення клейма, і заслання на поселення в Сибір із втратою всіх прав стану; позбавлення всіх прав стану і заслання на поселення на Кавказ. Види страти визначалися вироком суду. Каторжні роботи і побиття батогами поділялись на сім ступенів, а заслання на поселення в Сибір і число ударів батогами могли бути двох ступенів. Виправними покараннями були: втрата всіх особливих прав і переваг і заслання у Сибір з тимчасовим ув'язненням чи без такого; від 50 до 100 ударів різками і віддача на певний час у виправні арештантські роти, із втратою всіх особливих прав і переваг; заслання на житіє до інших, крім сибірських, віддалених губерній, із втратою всіх особливих прав і переваг, з ув'язненням або без такого; ув'язнення у

---

<sup>58</sup> Шандра В.С. ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Polnoe\\_zakonov](http://www.history.org.ua/?termin=Polnoe_zakonov) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>59</sup> Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 1. – Тула, 2001. – С. 182-184.

робітничому будинку, із втратою всіх особливих прав і переваг; тимчасове ув'язнення у фортеці з позбавленням деяких особливих прав і переваг або без такого; тимчасове ув'язнення у гамівному будинку з позбавленням деяких особливих прав і переваг або без такого; тимчасове ув'язнення; короточасний арешт; догана в присутності суду: зауваження, уселяння, грошові стягнення.<sup>60</sup>

У 1863 г. імператор Олександр II скасував тілесні покарання для жінок, накладення клейма – випалювання на чолі і щоках злочинця «Кат» (каторга), «Г» (грабіжник), «У» (зłodій) тощо. Так само було скасоване побиття шпіцрутенами в армії, але для солдатів збережене покарання різками.<sup>61</sup>

Прийнятий у 1864 р. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, встановлював відповідальність за злочини і закріплював таку систему покарань: догани, зауваження і уселяння; грошові стягнення до 300 карбованців; арешт до трьох місяців; ув'язнення на строк до одного року. За невиконання законних розпоряджень чи вимог постанов урядової і поліцейської влади міг бути накладений штраф до 15 карбованців, за псування публічних пам'ятників – арешт до одного місяця, за присвоєння чи розтрату довіреного винному чужого майна вартістю не більш 300 карбованців – ув'язнення від трьох місяців до одного року. Особливостями Статуту були його гуманність, демократизм і простота застосування його норм. Ним були скасовані тілесні покарання для жінок, таврування, шпіцрутени в армії й обмежено застосування різки.

У 1885 р. прийнято нове Укладення про покарання кримінальні і виправні. Метою покарання ним були визначені: кара і виправлення. Укладення встановило таку систему покарань: 1) основні покарання: страта, посилення на поселення, ув'язнення у виправному будинку, фортеці чи тюрмі, арешт, штраф; 2) додаткові покарання: позбавлення прав стану, звання, титулів, виборчого права, права займатися певною діяльністю, поміщення в робітничий будинок, конфіскація майна; 3) покарання на заміну: примусове лікування, опіка.<sup>62</sup>

В Російській імперії паралельно діяло військово-кримінальне законодавство. Військовий статут 1716 р. та Морський статут 1720 р. були кодифікованими актами, дія яких поширювалась на всіх військовослужбовців, зокрема, спочатку з 1763 р. (коли було видано царський указ про застосування у козацьких військових справах Військового статуту 1716 р.), а остаточно – з 1797 р. (саме у цьому році було ліквідовано традиційний військовий устрій в Лівобережній Україні в результаті першого рекрутського набору) і на

---

<sup>60</sup> Российское законодательство X-XX веков (в девяти томах). Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – М., 1998. – С. 174-408; Уголовно-исполнительное право. Учебник / Под ред. И.В. Шмарова. – М., 1996. – С. 59-61.

<sup>61</sup> Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М., 1990. – С. 56.

<sup>62</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 29.

українських козаків. Згодом такими актами стали: з 1812 р. – Польове кримінальне укладення, з 1839 р. – Військово-кримінальний статут, з 1875 р. та 1886 р., відповідно, Військовий статут про покарання (у 1913 р. виданий у новій редакції) і Військово-морський статут про покарання. В часи Директорії було здійснено переклад з російської Військового статуту про покарання, який видано у м. Кам'янець на Поділлі у 1919 р. як «Військовий карний статут», яким і керувалась військова адміністрація і суди Директорії. До Статуту додавався словник правничих термінів, з якого можна було зрозуміти значення перекладених слів, наприклад: «гайнування – промотание», «дезерція – побег», «занедбання влади – бездействие власти», «згуба – утрата», «здирство – вимагательство», «надужиття влади – перевищення влади»<sup>63</sup>.

22 березня 1903 р. імператором Миколою II затверджено нове Кримінальне укладення, що передбачало таку систему покарань: страта, каторга, посилення на поселення, ув'язнення у виправному будинку, фортеці чи тюрмі, арешт і грошовий штраф. Кодекс, значно обмеживши застосування страти, що приводилася у виконання шляхом не публічного повішення, зберегло її за досить вузьким колом політичних злочинів, і вказало, що це покарання не застосовується до осіб у віці до 21 року і старше 70 років, а жінкам може призначатися тільки за замах на життя імператора та його родини і на його владу. У той же час військові суди могли застосовувати страту за широке коло злочинів, включаючи умисне вбивство, звалтування, розбій, грабїж, умисний підпал тощо. Каторга могла призначатися безстроково, або на термін від чотирьох до п'ятнадцяти років. Засуджені містилися в каторжних в'язницях і залучалися до примусових тяжких робіт. Посилення на поселення було безстроковим. Ув'язнення у виправному будинку застосовувалося на термін від півтора до шести років, у фортеці – від двох до шести років, у тюрмі – від двох тижнів до одного року. Арешт застосовувався на термін від одного дня до шести місяців. Виконання грошового штрафу могло бути відстрочене на термін до одного року.<sup>64</sup> 19 квітня 1909 р. прийнято також Закон про виховно-виправні заклади для неповнолітніх.<sup>65</sup>

Кримінальне укладення складалося з 37 розділів, що включали 687 статей, з яких лише 72 належали до Загальної частини. Укладення об'єднувало в собі норми, раніше рознесені на два кодекси – Кримінальне укладення і Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, і повинно було повністю замінити обидва ці закони. Укладення 1903 р. встановлювало, що злочином визнається діяння, «заборонене під час його вчинення законом під страхом

---

<sup>63</sup> Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 17–18, 31–32, 152.

<sup>64</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 30-31.

<sup>65</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 33.

покарання»; в числі інших нововведень – заборона на застосування кримінального закону за аналогією, введення категоризації караних діянь на тяжкі злочини, злочини і проступки, норму про вікову неосудність, спрощення системи покарань<sup>66</sup>. Основними видами покарань за Укладенням були смертна кара, каторга, поселення, ув'язнення у виправному будинку, ув'язнення в тюрмі, арешт і грошова пеня (штраф).

Укладення так і не вступило в силу в повному обсязі: в 1904 р. було введено в дію його глави про державні злочини, в 1906 – про релігійні, пізніше ще 30 статей; тому в основному аж до 1918 року діяло Кримінальне укладення 1845 р. Повністю Укладення 1903 р. діяло лише на території Латвії, Литви та Естонії, а також Польщі<sup>67</sup>.

### **Кримінальне законодавство в Україні 1917–2000 років**

Більшовики, захопивши в 1917 р. владу в Росії, спрямували усі можливі політичні, військові та організаційні зусилля на те, щоб утримати під своїм контролем Україну. Саме тому на її територію було протиправно поширено дію затверджених Міністерством юстиції Російської Федерації «Руководящих начал по уголовному праву» 1919 р.<sup>68</sup>

Перша кодифікація українського радянського законодавства, яка проводилась у 1921–1922 рр. в рамках єдиної законодавчої політики правлячої в усіх радянських республіках партії більшовиків, була втіленням курсу на «революційну законність». Остання у контексті здійснення нової економічної політики мала замінити правовий і економічний нігілізм перших післяреволюційних років, систематизувати радянське законодавство, ліквідувати наявні в ньому істотні суперечності та прогалини.

У надзвичайно стислий строк – за 2–3 роки було в основному кодифіковано більшість галузей законодавства. Вже у 1922 р. були ухвалені Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Положення про судоустрій, Виправно-трудоий кодекс та ін., що повторювали відповідні кодекси РСФСР.

Прийнятий у 1922 р. Кримінальний кодекс РСФСР передбачав застосування страти в 38 випадках. Зокрема, розстріл міг бути призначений за контрреволюційні злочини в 13 випадках, за злочини проти порядку управління – у 6 випадках, за посадові злочини – у 5 випадках. Стратою могли каратися такі господарські злочини, як невиконання зобов'язання за договором,

---

<sup>66</sup> Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М., 2002. С. 21.

<sup>67</sup> Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В. С. Комиссарова. СПб., 2005. С. 35.

<sup>68</sup> Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : [монографія : у 2 т.] / Колос М. І. ; Нац. ун-т "Остроз. акад.". – К. ; Острог, 2011. – Т. 1. – С. 275.

безгосподарне використання робочої сили і безгосподарне ведення справ, якщо вони вчинені у воєнний час чи зв'язані з воєнними діями<sup>69</sup>.

Проголошення курсу на індустріалізацію країни, стрімке зростання загальносоюзного законодавства, ухвалення Конституції СРСР 1924 р. зумовили ухвалення нових редакцій Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів (1927 р.), інших кодексів.

Не сприймаючи буржуазно-правових форм, більшовики висунули ідею наповнення їх новим змістом, що означало пріоритет загальнодержавних інтересів над «традиційними правами і свободами». У результаті, порушуючи класичний юридичний принцип «*nullum crimen sine lege*», ст. 10 Кримінального кодексу УСРР припускала можливість визнання певного діяння злочином за аналогією. Стаття 49 цього ж Кодексу дозволяла визнати особу соціально небезпечною у зв'язку з минулою її злочинною діяльністю або у разі наявності відомостей про її зв'язки зі злочинним середовищем і позбавити її права перебувати в певних місцевостях строком до 3 років.

В УСРР успішнішими, ніж у РСФРР, були спроби підготовки суцільної кодифікації, їх результатом стало видання Систематичного зібрання чинних законів УСРР. Але загалом кодифікація законодавства УСРР базувалася на принципі єдності радянського законодавства і прикладом для неї були законодавчі акти РСФРР. Тож специфічні українські умови вона переважно ігнорувала. Наприклад, у Кримінальному кодексі УСРР порівняно з російським було лише 11 інших, нових статей.<sup>70</sup>

У прийнятих 30 жовтня 1924 р. Основних засадах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік відзначалося, що цілями застосування заходів соціального захисту є: попередження злочинів; позбавлення суспільно-небезпечних елементів можливості вчиняти нові злочини; виправно-трудоий вплив на засуджених. До заходів соціального захисту судово-виправного характеру були віднесені: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР і вигнання з меж СРСР назавжди; позбавлення волі зі строгою ізоляцією; позбавлення волі без строгої ізоляції; примусові роботи без позбавлення волі; поразка в правах; видалення за межі СРСР на певний строк; заслання і вислання; звільнення від посади; заборона заняття певної посади, певним видом діяльності або промислом; громадський осуд; конфіскація майна; штраф; застереження. Основні засади 1924 р.

---

<sup>69</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 40–42.

<sup>70</sup> Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УСРР, перша кодифікація українського радянського законодавства [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni\\_roboty\\_V\\_USRR](http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty_V_USRR) (останній перегляд: 08.06.2020)

встановили максимальний строк позбавлення волі в 10 років і мінімальний – у 7 днів. 22 листопада 1926 р. прийнято черговий КК РСФСР, що був введений у дію із 1 січня 1927 р., і пізніше переписаний також і як КК УРСР. Він передбачав застосування страти за 37 видів злочинів, а мінімальний строк позбавлення волі установив у межах одного дня.<sup>71</sup>

Кримінальне законодавство за сталінських часів не завжди було повністю кодифікованим, і час від часу з'являлись закони, якими встановлювались найжорсткіші покарання за ті чи інші злочини. Так, 7 травня 1932 р. ЦВК і СНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» (сумнозвісний «закон про три колоски»). Його ст. 1 передбачала відповідальність за розкрадання вантажів на залізничному і водному транспорті – розстріл з конфіскацією всього майна, за пом'якшувальних обставин – позбавлення волі не нижче 10 років з конфіскацією майна. Таке ж покарання було встановлено у ст. 2 – за розкрадання колгоспного і кооперативного майна. Ст. 3 передбачила за дії з метою змусити колгоспників вийти з колгоспу позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з ув'язненням у концентраційний табір. Заборонялося також застосування амністії до засуджених за ці злочини. 4 червня 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла укази «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» і «Про посилення охорони особистої власності громадян». За вчинення цих злочинів було передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до 25 років.<sup>72</sup>

Друга кодифікація українського радянського законодавства відбувалась після смерті Й. Сталіна, коли було взято курс на відносну демократизацію суспільства і, відповідно, на закріплення політичних новацій у законодавстві. У руслі цих загальносоюзних процесів Президія ВР УРСР 14 травня 1956 р. прийняла постанову «Про перегляд кодексів законів УРСР». Нарощування кодифікаційних робіт у республіках стимулював також закон СРСР від 11 лютого 1957 р., яким було віднесено до відання союзних республік законодавство про їхній судоустрій, прийняття цивільного, кримінального і процесуального кодексів. Цей закон, незважаючи на те, що відповідних змін до Конституції СРСР не було внесено (це було зроблено лише 11 липня 1969 р.), одразу після його опублікування почав діяти. Розпочалася кодифікаційна робота на «двох рівнях»: союзні органи визначали основи законодавства в певній галузі, а в республіках розробляли відповідні кодекси (така практика, однак, не

---

<sup>71</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 40–44.

<sup>72</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 45, 66.

була новою, вона усталилася ще з моменту утворення СРСР). Це забезпечувало системність і єдність радянського законодавства.

Першими в грудні 1958 р. були прийняті: Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік; Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік; Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також Закон СРСР про кримінальну відповідальність за військові злочини і аналогічний закон щодо державних злочинів. З урахуванням цих актів було ухвалено Закон про судоустрій УРСР (30 червня 1960 р.), Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (25 грудня 1960 р.), Кримінальний кодекс УРСР (28 грудня 1960 р.). У подальшому всі кодифіковані акти зазнали численних змін. Так, станом на жовтень 1984 р. у Кримінальний кодекс було внесено понад 340 змін, у Кримінально-процесуальний – понад 270<sup>73</sup>.

Після затвердження 25 грудня 1958 р. Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік Верховна Рада СРСР доручила привести кримінальне законодавство союзних республік у відповідність з ними. 27 жовтня 1960 р. прийнято черговий Кримінальний кодекс РРФСР, в якому основними цілями покарання названі: виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного співжиття, а також попередження нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. До системи покарання увійшли: позбавлення волі, заслання, вислання, виправні роботи без позбавлення волі, позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю, штрафи, звільнення від посади, покладання обов'язку загладити заподіяну шкоду, громадський осуд, конфіскація майна, позбавлення військового чи спеціального звання, направлення військовослужбовців до дисциплінарного батальйону. Вже у 1962 р. цей КК за 32 із 486 злочинів передбачав страту (6,6 % від загального числа злочинів), а за 377 злочинів (77,5 %) – позбавлення волі. Станом на 1990 р. у КК РРФСР все ще містилося понад 30 складів злочинів, за вчинення яких могла бути застосована страта (умисне вбивство за обтяжуючих обставин, бандитизм, посягання на життя працівника міліції, згвалтування за особливих обтяжуючих обставин тощо).<sup>74</sup> Аналогічні процеси відбувались і з КК УРСР.

---

<sup>73</sup> Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni\\_roboty\\_V\\_URSR](http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty_V_URSR) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>74</sup> Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. Учебное пособие. – Чебоксары, 1999. – С. 77, 101–103.

Після ухвалення 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України Верховна Рада України 12 вересня 1991 р. прийняла Закон «Про правонаступництво України». Згідно з ним, закони УРСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою УРСР, в т. ч. кодекси, «діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» (ст. 3). Тим часом в умовах швидких змін життя країни старе законодавство, розроблене для потреб союзної республіки, неминуче створювало численні правові колізії. Тому постало питання про якнайшвидше вдосконалення правової системи держави в контексті загальної модернізації суспільства<sup>75</sup>.

Станом на 1 червня 2020 р. в Україні діють 20 кодексів, прийнятих після 1991 р., і три кодекси, прийняті за радянських часів, зокрема Кодекс про адміністративні правопорушення (КпАП) 1984 р., який містить чимало норм кримінально-правового характеру. При цьому, згідно з інформацією з бази даних «Законодавство України», станом на 1 червня 2020 р. Кримінальний кодекс України 2001 р. має 190 редакцій, а КпАП – 650 редакцій.

\* \* \*

Як **висновок** зазначимо: і в часи середньовічних «правд», і в подальшому розвиток кримінального законодавства в різних державах, зокрема європейських, йшов не в напрямку відмінностей, а якраз навпаки, в напрямку уніфікації.

Спочатку потужний вплив на його розвиток (ще в архаїчний період) зробило римське, а точніше, візантійське право.

Згодом під впливом останнього кримінальні закони одних європейських країн стали зразками для інших (зокрема, найбільший вплив на розвиток кримінального законодавства сучасних європейських держав здійснили кримінальні кодекси Австрії 1803 р., в редакції 1852 р., Франції 1810 р., Швеції 1864 р., Німеччини 1871 р., Італії 1890 р.).

Ще пізніше виникло і почало здійснювати помірний вплив на національні кримінальні закони міжнародне кримінальне право.

В Європі ж, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою є тенденція до уніфікації законодавства, зокрема і кримінального, що сьогодні проявилось у фактичному створенні загальноєвропейського законодавства у межах Ради Європи та Європейського Союзу<sup>76</sup>.

---

<sup>75</sup> Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с. – Режим доступу: [http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni\\_roboty](http://www.history.org.ua/?termin=Kodyfikaciyni_roboty) (останній перегляд: 08.06.2020)

<sup>76</sup> Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2006. – С. 174–178.

Існують підстави прогнозувати, що і в подальшому кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде формуватися все більш гармонійно та в напрямках його подальшої гуманізації та уніфікованої систематизації.